

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 9 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Prof. Dr. Billur TEKKÖK KARAÖZ, Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel Sanatlar ve Tasarım, tekkok@baskent.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8943-0215

Atıf: Tekkök Karaöz, B. (2025). Seramik Etnoarkeolojisi: Urartu Çanak Çömleği Üzerine Bir Araştırma. Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 9(2), s. 111-115.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 27 Mayıs 2025 / 13 Ağustos 2025

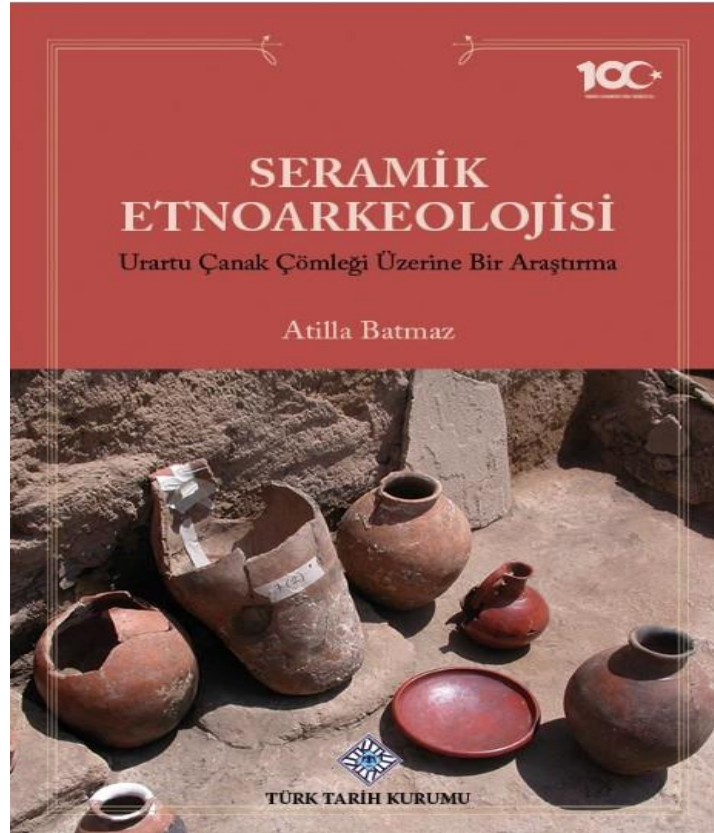
Kitap İncelemesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1707314

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

SERAMİK ETNOARKEOLOJİSİ: URARTU ÇANAK ÇÖMLEĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

¹ Yazar: Atilla Batmaz (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1.Basım, 2023, 224 sayfa, ISBN: 9789751757586).

ÖZ

Çalışmanın türü, kitap incelemesidir. Çalışma kapsamında incelenen kitap, Atilla Batmaz'ın 2023 yılında yayımladığı “Seramik Etnoarkeolojisi: Urartu Çanak Çömleği Üzerine Bir Araştırma: Örnek Çalışma Alanları Van ve Bitlis” adlı eseridir.

Anahtar Kelimeler: Seramik Etnoarkeolojisi, Van-Bardakçı, Bitlis-Kavakbaşı, Seramik Üretimi, Urartu Seramiği

GİRİŞ

Kitap Doğu Anadolu'nun yaşayan seramik geleneğine dair hem tarihsel hem de teknik verileri etnoarkeolojik bir yaklaşımla birleştirerek sunan önemli bir çalışmadır.

Eser yöntembilimsel olarak bölgeden sağlanan verilerin arkeolojik pratikle değerlendirilmesini içerir. Batmaz'ın, özellikle Van ve Bitlis illerinde geleneksel üretim yapmaya devam eden çömlekçi köyleri vasıtasıyla yaşayan gelenekleri incelemesi, bu yönüyle seramik üretimini ekolojik ve etnoarkeolojik çalışmalarla örtüştürmesi ve nihayetinde Urartu seramiğinin üretim geleneği konusunda etnoarkeolojik veriler elde etmesi eseri önemli kılmaktadır.

Tematik olarak eser, Van ve çevresinin hayvancılığa dayanan ekonomik özelliklerinin yanı sıra bahçeci ve el sanatları ile geçimini sağlayan niteliklerini, Van ve Bitlis illerinde geleneksel üretim yapmaya devam eden çömlekçi köylerini ve yerel hammadde özellikleriyle inceler. Yazar 1.ve 2.Bölümlerde Van Bardakçı ve Bitlis Kavakbaşı köyü özelinden üretimi irdeler. Daha önce Sökmen “Bitlis İli Kavakbaşı ve Güncirli Beldelerinde İlkel Çömlekçilik ve Günümüzdeki Durumu” isimli çalışmasında bu beldelerde çömlekçiliğin tarihçesini incelemiştir (Sökmen,2015).

Eserde Van-Bardakçı ve Bitlis-Kavakbaşı köylerinde halen devam etmekte olan seramik üretim geleneği ve bölgede süregelen çömlekçilik, kil yatakları kullanımı Urartu döneminden bugüne incelenmiştir. Anadolu'nun diğer bölgelerine kıyasla daha konservatif yapıda olan Doğu Anadolu coğrafyasının değerlerini ele alan Batmaz, bölgenin etnografik yapısını irdelemiş ve köylerde sürdürülen üretim tiplerini belgelemiştir. Bu bölgede köyler; ikinci köyler, bahçeci köyler, hayvancı köyler, orman köyleri, zanaatçı-tarımcı köyler, el sanatları-tarımcı köyler, işçi-tarımcı köyler, tarımcı-bahçeci-alışverişçi köyler ve balıkçı köyleri olarak sınıflanmıştır (Tümerterkin ve Özgüç, 2002). Batmaz'ın eserinde incelediği Van-Bardakçı ve Bitlis-Kavakbaşı köyleri el sanatları ile öne çıkar. Bölgede halen devam etmekte olan seramik üretim geleneğini ilk belgeleyen 1974 yılında bölgeye giden “Anadolu’da Yaşamakta Olan İlkel Çömlekçilik” isimli eserin yazarı olan Güner'dir. Güner, Bardakçı Köyü'nün son çömlekçi ustası Osman Eşme'nin çalışma yöntemini belgelemiştir (Güner, 1988: 66). Batmaz ise bu köylerde seramik üretimini köylünün ekonomik gelirini oluşturan alanlardan biri olarak incelemiştir. Kitapta bölgede tarıma bağlı köy ekonomisinin ek gelirini oluşturan çömlekçilik, erken dönemlerde geliştirilen teknoloji ile karşılaştırılmıştır (Batmaz, 2023: 10-13).

Eser üç ana bölümden oluşur. Eserin 1.Bölümü'nde seramik etnoarkeolojisi, ekolojisi, üretimi, arkeometrisi, seramik çalışmalarında deneysel arkeolojinin önemi vurgulanmıştır. 1.Bölüm seramik etnoarkeolojisi, seramik üretiminde kullanılan teknikler, kabın işlevi, formu, etnik kökeni, üretim oranı ve pazarlaması, ürünlerde teknolojik ve stilistik değişimlerin irdelenmesi gibi konuları kapsar (Kramer, 1985). Yazar geçmişle bugünü bağlayan deneysel arkeoloji çalışmalarında “yeni dünya arkeolojisi”nin temel prensiplerini kullanır (Outram, 2005: 2-3).

2.Bölüm’de, Van Bardakçı, Bitlis Kavakbaşı köyünde üretim hammadde sağlanmasından üretime özellikle de atölye geleneği incelenmiştir. Bardakçı’da en fazla üretilen kap türünün testi oluşu ancak “bardak” sözcüğünün burada “testi” anlamında kullanılışı ve bölge etnokültürü ile ilgili önemli bir veridir. Bazı sözcüklerin halk için kullanımı açısından değerlendirilmesinin göstergesidir. Seramik kapların halk için ne anlam ifade ettiği de işlenmiştir, örneğin erkeğin ailesinin çiftin yaşayacakları eve testi koyması, içine bozuk para ve şeker bırakması, gelin eve geldiği gün gelinin ayağının dibinde bu testi kırıp para ve şekerleri çocukların toplaması gibi veya vefat eden kişilerin mezarı başına su testisi bırakılması geleneği gibi. Bardakçı köyünde seramik üretenlere “bardakçı” değil yalnızca “usta” denmektedir. Osmanlı döneminde burada 15 Ermeni ustanın atölyesinin olduğuna ilişkin bilgiler sözlü tarih aktarımı ile sağlanmıştır (Batmaz, 2023:34). Bu ustaların adları ve Birinci Dünya Savaşı ile üretimin durduğu ve sonrasında Türk ustalar tarafından (Hacı Miraz, Ahmet Sargın, İbrahim Sargın gibi) geleneğin sürdürüldüğü hatta seramik üretiminin 35-40 ustaya kadar çıktığı bilgisi sunulmuştur. Bölgede araştırmalar sürdürmüş olan Prof. Dr. Mehmet Özdoğan Bardakçı’da ustaların Ermenilerden kalan tezgâhları kullanmayı bilmemesi nedeniyle İran’dan iki çömlekçi ustası getirdikleri ve çanak çömlek yapımını öğrettikleri bilgisini vermiştir (Batmaz 2023:32,dipnot 97). Usta geleneğini aydınlatan bu bilgiler bölge üretim çeşitliliğinin belgelenmesi açısından önemlidir. Ancak bu verilerin daha detaylı araştırılması gereklidir. 1970’lerin ortalarından sonra köyde çömlekçiliğin gerilemesi plastiğin kullanımı ile ilişkilidir (Tekkök, 2011: 229; Crane, 1988:9).

3.Bölüm’de, Urartu Çanak Çömleği üretimine etnoarkeolojik bakış açısı geliştiren Yazar’ın tezinden deneyimleri de barındıran karşılaştırmalı bilgiler sunulmuştur. Urartu çanak çömlek üretimi Ayanis Kalesi, Karmir Blur, Agrab Tepe, Patnos/Giriktepe, Yukarı Anzaf’dan farklı işlevleriyle kap örnekleri hakkında bilgi verilmiştir. Çömlekçi işaretleri ile atölye geleneği ve kullanım özellikleri hakkında öneriler getirilmiştir (Batmaz, 2023: 129-132). Kapların formlarına göre fonksiyonları konusunda öneriler getirilmiştir. Urartu seramiği üzerine yapılan arkeometrik analizler sonuçları da paylaşılmıştır (Batmaz, 2023: 127, n.131;Speakman ve ark., 2004). Urartu seramiğinin teknik özellikleri ile yapılan karşılaştırmalarda daha fazla örnek ve karşılaştırmalı analiz gereklidir.

ESERDE KULLANILAN TERMİNOLOJİ ÜZERİNE

Eserde, çömlekçinin tercih ettiği kilin farklı türlerinin kullanım koşulları incelenmiş; örneğin kahverengi toprağın güveç için kullanılışı, “kahçin” adı verilen yeşil renkli kilin ateşe uygun olmaması nedeniyle depolama, mayalama ve sıvı kapları için kullanılışı, Bitlis’te “ağhı” ve “sel” adı verilen kilin bir arada kullanılmasının sonuçlandığı nihai ürün hakkında verilen bilgiler oldukça önemli aktarımlardır.

Seramik teknolojisi ve arkeolojisi bağlamında Roma döneminde uygulanan terra sigillata yönteminin Urartular tarafından uygulanmış olması, günümüzde de Bardakçı köyü ve Bitlis’e bağlı Kavakbaşı, Günkırı köylerinde üretilen güveç vb. ürünlerin yüzeylerinde de halen uygulanmasının belgeleri Yazar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Batmaz bu tekniği Roma döneminde terra sigillata tekniğine bağlasa da bu teknik Roma döneminde fırın kaplarının içine uygulanan kalın astar ile teflon etkisi yaratıp yapışmama özelliği sağlayan tekniktir. Bu tekniğe terra sigillata değil seramik terminolojisinde “Pompei Kırmızı Astarlıları (Pompeian Red Ware)” denmektedir (Heath & Tekkök, 2006-2009). Bu teknikle üretilen Bitlis’in Mutki ilçesine bağlı Kavakbaşı ve Güroymak ilçesine bağlı Günkırı köylerinde kullanılmaya devam eden kırmızı astarlı ve parlak açkılı çanak çömlekler örnek alınarak astar ile etnoarkeolojik deneyler yapılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Van, Bardakçı ve Bitlis Kavakbaşı ve Günkırı köylerinin seramik üretim geçmişine dair kitapta sunulan bilgiler, özellikle Bardakçı köyünde çömlekçilikte kullanılan kile dair verilerle birlikte, bölgenin doğal hammadde kaynaklarını ve yerel üretim geleneğini belgeleyen önemli birer etnoarkeolojik kaynaktır (Çakar&Yakupoğlu, 2005). Seramik çalışmalarında geleneğin sonlanması öyküsü Bardakçı köyü özelinde sunulmuştur. Bardakçı köyü arazisi Van 100.Yıl Üniversitesi Kampüsü için kullanılmış ve bu da üretimi etkilemiştir (Batmaz, 2023: 8-9; 33-34).

Bitlis'in Kavakbaşı ve Günkırı köylerinde kadınlar tarafından yürütülen "ev tipi üretim" faaliyetleri, Zeliha, Ayten ve Saniye ustalardan elde edilen bilgiler doğrultusunda Batmaz tarafından belgelenmiştir. Bu durum, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi kadınların da yerel ekonomiye önemli katkılar sağladığını göstermektedir (Tekkök, 2000). Ev tipi üretim faaliyetleri, üretim zinciri ve kap formlarına ilişkin etnoarkeolojik veriler, kadınların üretim sürecindeki yetkinliklerinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Çizer&Öney, 2018: 161-169).

Kitapta Anadolu'da geleneksel çömlekçiliğin sırları etkili bir biçimde sunulmuştur. Yazar üretimin tüm aşamalarını örneğin; kilin ocaktan alınması ve atölyede işlenmesi, form geleneği ve fırınlama konusunda önemli bilgiler sunar. Seramik üretiminin tarımla dönüşümlü yapılması nedeniyle bölge iklimi ile örtüşen üretim takvimi de öngörülmüştür. Bölgede halen kullanılan açık ateş pişirimi uygulaması, Sardis yakınlarındaki Gökeyüp köylülerinin Japon raku pişirimine benzer şekilde pişirim özelliği gibidir (Tekkök, 2019: 177; Crane, 1988). Bölgede bu özelliğin korunmuş olması ve belgelenmesi önemlidir.

Seramik kelimesinin kökeniyle ilgili açıklamalara yer veren Batmaz, bu sözcüğün "ker" kökünden türemiş olabileceğini vurgular. Nitekim bu kökten türeyen bazı terimler, anlam benzerliği göstermektedir: Kurduğunda sertleşen ve damlar üzerine serilen özlü balçık için "keren", güneşte kurutulan toprak tuğlalar için "kerpiç", pişmiş toprak dam örtüleri için "keremit" ya da "kiremit", yoğrulmuş balçık için "karma", kuruyunca katılaşan bazı cisimler için ise "kerme" sözcükleri kullanılmaktadır (Batmaz, akt. Arseven, 1958: 1027). Bu terimlerin ortak özelliği, yoğrulabilir maddelerin kuruyup sertleşmesiyle ilişkili olmalarıdır. Dolayısıyla, keramik/seramik kelimesinin de bu kökle etimolojik bağ taşıması olasıdır. Ancak Batmaz bölgede mimari olarak kilden üretilmiş olan eserlerden (künk, kiremit vb) söz etmemiştir. Eser Van ve Bitlis bölgesine odaklıdır. Daha geniş bir alanda yapılacak yeni bir çalışma ile bölge yerel kaynaklarının kullanımının yanı sıra bölgede dağıtım ve pazarlama özellikleri de belgelenebilecektir.

KAYNAKÇA

- Arseven, C.E.(1958). Sanat Ansiklopedisi. İstanbul:Maarif Basımevi.
- Batmaz, A. (2023). Seramik Etnoarkeolojisi: Urartu Çanak Çömleği Üzerine Bir Araştırma. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Crane, H. (1988). Traditional Pottery Making in the Sardis Region of Western Turkey. Muqarnas 5, 9-20.
- Çakar, N. & Yakupoğlu, T. (2005). Bardakçı Köyü (Van) Çömlekçiliği ve Bardakçı Kilinin Çömlekçilikte Verimli Kullanımı için Öneriler. T. Yakupoğlu, M. Açlan ve O. Köse (Ed.), 12. Ulusal Kil Sempozyumu, (s. 503-508). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Çizer, S. & Öney, D. (2018). Anadolu’da Kadın Üretimi Çarksız ve Fırınsız Çömlek Üretimi: Bir Etnoarkeolojik Yaklaşım. Filiz Yenişehirlioğlu (Ed.), XI. AIECM3 Uluslararası Ortaçağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi Bildirileri, cilt 1, VEKAM (s. 161-169). Antalya.

Güner, G. (1988). Anadolu’da Yaşamakta Olan İlkel Çömlekçilik. İstanbul: Akbank Yayınları.

Heath, S. & Tekkök, B.eds. (2006-2009). Greek, Roman and Byzantine Pottery at Ilion (Troia). Retrieved <date> from <http://classics.uc.edu/troy/grbpottery/> 8/8/2025.

Kramer, C. (1985). Ceramic Ethnoarchaeology. Annual Review of Anthropology, 14, 77-102.

Outram, A., K. (2008). Introduction to the experimental archaeology. World Archaeology 40 (1), 1–6.

Sökmen, S. (2015). Bitlis İli Kavakbaşı ve Günkırı Beldelerinde İlkel Çömlekçilik ve Günümüzdeki Durumu. Kalemişi, 3/6, 59-73.

Speakman, R., Stone, E., Glascock, M.D., Çilingiroğlu, A., Zimansky, P. & Neff, H. (2004). Neutron Activation Analysis of Urartian Pottery from Eastern Anatolia. Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry, 262/1, 126.

Tekkök, B. (2000). Pottery Production in the Troad: Ancient and Modern Akköy. Near Eastern Archaeology, 63, 94-101.

Tekkök, B. (2003). The Pottery Workshops in Eceabat Region, Çanakkale, A Living Hellenistic and Roman Tradition. T. Takaoğlu (Ed.), Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia, Vol. I (s. 57-67), İstanbul: Ege Yayıncılık.

Tekkök, B. (2011). Remnants of Çanakkale Glazed Ware Production: A Long Tradition of Glazing in the Troad Region. Near Eastern Archaeology 74.4, 226-235.

Tekkök, B. (2019). Raku Geleneği ve Çağdaş Uygulamaları. Ankara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi Cilt 1, Sayı 2, 174-203.

Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2002). Beşeri Coğrafya: İnsan-Kültür-Mekân. İstanbul: Çanta Yayıncılık.